

Péti Miklós (1975) komparatista, a KGRE Angol Nyelvű Irodalmak és Kultúrák Tanszékének adjunktusa. Fő kutatási területe az antik epika és líra hatása a kora modern angol irodalomra.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
„Így mesélik, de téveteg.” Milton és a reneszánsz Homérosz-fordítások (2008/4).

Rhapszódosz a világhálón?

A Homer Multitext Projectről

Péti Miklós

1. A lesből támadó Achilleus

„Föl, myrmidonok, zúgván zúgjatok: / Achilles sújtott, s nagy Hector halott! [...] Lovam farkához most e tetemet! / Végigsöpröm vele a harcteret” (V. 8. 13–14, 21–22; Szabó Lőrinc fordítása) – a *Troilus és Cressida* Achillese mintha csak az *Ilias* Achilleusát idézné szabadon: „Rajta, akháj ifjak, paiéont zengve siessünk / vissza a görbe hajókhoz s ezt vigyük arra magunkkal: / nagy diadalt vívtunk ki: megöltük az isteni Hektórt, / őt, akihez mint istenhez könyörögtek a trószok. / Szólt, és csúfságot tervelt Hektór tetemével...” (*Ilias* XXII. 391–395).¹ A dicsekvésen és a dicstelen bosszún kívül azonban nem sokban hasonlít egymásra a shakespeare-i és a homérosi hős;² ha csak a szóban forgó témából, Hektór halálából indulunk ki, az *Ilias*ban a királyi többes használata (*epephnomen*, „megöltük”) egyértelműen Achilles önálló tettére utal, ám a *Troilus és Cressida* Achillesének semmi oka a hetvenkedésre. Shakespeare-nél nyoma sincs az emlékezetes homérosi üldözésnek és összecsapásnak: a myrmidonokkal járőröző Achilles egyszerűen rajtaüt a pihenő Hectoron, s párviadal helyett katonáit uszítja a trójai megölésére:

*Fogjatok közre, myrmidonjaim;
S figyeljete, – Bárhova: ti velem!
Egy csapást se; ki ne fulladjatok;
S ha véres Hectorba ütközöm,
Cölöpözzétek körül dárdáitok;
Végezzétek ki irgalmatlanul.
[...] Hector jön [...]
Rá, rá fiúk! Döfd! Ez az, őt kerestem!
(V. vii. 1–6; viii. 10)*

A lesből támadó Achilles karaktere tökéletesen illik az ironikus, gyakran problémaszínműként (*problem play*) emlegetett Shakespeare-darabba, és – éppen Tróilos halála kapcsán – vélhetőleg már a legkorábbi időktől fogva része a trójai mondakörnek is.³ A homérosi Achilleustól azonban meglehetősen idegennek tűnik az ilyesfajta álnok mesterkedés. Az *Ilias* alapján mindenestre nehéz elképzelni, hogy a hírnevét és becsületét féltő, indulatos, féktelen hős, aki az eposz XXI. énekében még az istenekkel is bátran szembeszáll, a nyílt közelharc helyett cselvetésre, az ellenségén való meglepetésszerű rajtaütésre fanyalodna.

Vagy mégsem? Lehetséges, hogy az *Ilias* Achilleusa által megtestesített homérosi hősi ideálra a nyílt háborúskodás (*polemos*) és a nyers erő (*bié*) mellett a mindenféle fortélyon (*métis*) alapuló cselvetés (*lochos*) is jellemző? Mit gondoljunk például Lykaón elfogásáról, amikor is Achilles az *Ilias* tanúsága szerint „váratlan veszedelmül esett” (XXI. 39) foglyának, „éjszaka törve reá” (*ennyichios promolón*, XXI. 37)? S hogyhogy nem a csatatéren, hanem „kint a kaszáslábú ökrök s a juhok legelőin” (VI. 424) ölte meg Andromaché fivéreit? Vajon mire véljük az „álmotalan éjek”-re tett titokzatos utalást a IX. ének emlékezetes beszédében, amikor a hős a fiókáit etető madár hasonlatával érzékelteti az akhájok érdekében tett fáradhatatlan erőfeszítéseit?

Mit használt nekem oly sok kínt eltűrni szivemben,
míg lelkem folyton vésznek tettem ki a hadban?
Mint a madár viszi tollatlan kicsinyeknek az étket,
hogya elér valamit, viszi nekik, s ő maga koplal:
így töltöttem el én álomtalan éjeket egyre,
míg véres napokat vívtam végig verekedve...
(IX. 321–326)

A British Library gyűjteményében található, az ún. „T” *scholionokat* tartalmazó „Townley-kézirat” jegyzete érdekes, bár közvetett megoldást ad ez utóbbi kérdésre, amikor éppen a szóban forgó sorral magyarozza a fent idézett Lykaón-epizódban szereplő *ennyichios* szót (XXI. 37): *ennyichios: eipe gar „pollas men aypnus nyktas iauon (IX 325)”*, azaz kb. „éjjel [cselekedve]: mivel maga [Achilleus] mondta: »így töltöttem el én álomtalan éjeket egyre« (IX. 325).”⁴ Lehetséges, hogy ezek az éjszakák nemcsak a stressz, a nappal elszenvedett „sok kín” és „folytonos vész” nyomasztó emléke miatt voltak álmatlanok, hanem mert Achilleus éppen az éjszakai hadviselés, az ellenségen való váratlan rajtaütés kínjainak és veszedelmének tette ki magát?

Néhány homályos utalás persze keveset változtat az Achilleus *Ilias*beli szerepéről kialakult általános képen, lehetőséget adhat viszont a homérosi eposzok értelmezéseiben olykor elmentékként felfogott hadviselési módok, a nyílt harc (*polemos*) és a cselvetés (*lochos*), illetve a hozzájuk kapcsolódó fogalomkörök (például a *bié* és a *métis*) problematikus viszonyának újragondolására. Két amerikai tudós, Casey Dué és Mary Ebbott legalábbis erre vállalkozott, amikor a fenti példák és az eposzok, valamint a korai görög irodalom rengeteg más helye alapján megpróbálta rekonstruálni a „cselvetés poétikáját” (*the poetics of ambush*).⁵ A 2010-ben megjelent monográfia valójában csak érintőlegesen foglalkozik Achilleusszal, a vizsgálódás téje az *Ilias* X. könyve, a *Dolóneia* jelentőségének újraértelmezése a korai görög epika és a homérosi eposzok történeti recepciójának vonatkozásában. A *Dolóneia* köztudottan az *Ilias* legproblematisabb könyve, melyet az ókortól kezdve sokan késői, témájában és nyelvezetében is Homéroszhoz és az *Iliasz*hoz méltatlan betoldásnak gondoltak – Martin West 1998–2000-es *Ilias*-kiadásában például (mely Richard Janko szerint jó eséllyel a 21. század standard szövegévé válhat,⁶ s melyről a továbbiakban még szó esik) az egész ének zárójelbe kerül, interpolációként jelenik meg.⁷ Dué és Ebbott ezzel a nagy múltú értelmezési hagyománnyal szembeállva érvel amellett, hogy a X. énekre jellemző, az eposz nagy részétől elütő tartalmi, formai és nyelvi megoldásokban nem egy vagy több késői rhapszódos vagy szerkesztő „kontárkodását”, hanem a korai görög szájhagyományozó költészet „cselvetés-témáját” (*the theme of ambush*) kellene látnunk.⁸ A szerzőpáros szerint e témában alkotva a szájhagyományozó költő a nyílt harc (*polemos*) ábrázolásától eltérő elbeszélési és cselekményszerkesztési technikákat használt, és sajátos, az *Ilias* egyéb részeiben szokatlan tulajdonságokkal és cselekvésformákkal, sőt: különleges ruházatban és fegyverzetben jelenítette meg hőseit. A cselvetésre (*lochos*) készülődő hősök például többnyire éjszaka cselekszenek, dárda helyett inkább íjjal szerelkeznek fel, gyakran állatbőrbe öltöznek és állatbőr sisakot húznak.⁹ A *lochos* résztvevői hosszú órákat töltenek lesben, sokszor valamilyen kényelmetlen (például guggoló) pozíció-

ban, fő tulajdonságuk tehát a tűrőképesség, s persze nem akárcsak, csakis a legjobb (aristoi) kezdenek ilyen vállalkozásba.¹⁰ Dué és Ebbott szerint a ránk maradt epikus szövegkorpuszban a *Dolóneia* a téma legkidolgozottabb példája, ám az *Ilias*ban, az *Odysseiában* (gyakran a *lochosszal* rokon, vagy annak elemeit felhasználó témákban, például a „marharablások” ábrázolásában, a *Kyklóps-kalandban*, vagy akár Hektór holttestének kiváltásában), a ciklikus eposzokban, s közvetettebb módon az antik Homéros-recepcióban is (a *scholionokban*, illetve Euripidésnél és Vergiliusnál) számos utalást találunk a cselvetés sajátos harcmodorának ábrázolási hagyományára.¹¹

A lesből támadó Achilleus figurája tehát nem is annyira idegen az *Iliastól*, mint amennyire először gondolnánk – feltéve, hogy elfogadjuk Dué és Ebbott megállapításait és az azok alapjául szolgáló feltevérendszerét. A *Dolóneia* mindig akadta apologétái,¹² s a rajtaütésen alapuló hadviselés költői ábrázolásának sajátosságai többé-kevésbé korábban is ismertek voltak,¹³ ám a szerzőpáros könyve nem csupán célkitűzésében, hanem módszereiben is különbözik a korábbi interpretációktól. Amint a kötet alcíme (*A Multitext Edition with Essays and Commentary*) jelzi, a *lochos* poétikájának rekonstrukciója az eposz szövegének újfajta megközelítésén, s az ezt tükröző újfajta, ún. „multitextuális” szövegkiadáson alapul. Dué és Ebbott ugyanis a washingtoni székhelyű (ám a Harvard Egyetemhez több szálon kötődő) Center for Hellenic Studies által működtetett *Homer Multitext Project* (<http://www.homermultitext.org/>) szerkesztői, s még nyomtatott formában is érvényesíteni próbálták a „hagyományos” (azaz tulajdonképpen: a modern) szövegkritika és szövegkiadás módszereit több ponton is felülvizsgáló internetes projekt alapelveit.

2. A Homer Multitext Project

A hipertext, azaz a különféle hivatkozásokkal könnyen ellátható, gyorsan másolható és kereshető elektronikus szöveg előnyeit hamar felismerte az irodalomtudomány, s a klasszika-filológia mindig is élen járt az új médium hasznosításában.¹⁴ Az olyan hipertextgyűjtemények, mint az eredetileg CD-ROM-on megjelenő (ám jó néhány szöveget ún. „demó verzióban” az interneten is közzétevő) *Thesaurus Linguae Graecae* vagy a *Perseus Digital Library* mára már „nagykorúnak” számítanak,¹⁵ s nehéz lenne számba venni a világhálón jelenleg elérhető rengeteg adatbázist és szövegkiadást.¹⁶ Jóllehet Jay David Bolter már 1991-ben jelezte, hogy az újfajta szövegtípus megjelenése komoly elméleti és gyakorlati problémákat vet fel az *Urtextet* előnyben részesítő filológiában,¹⁷ az internetes szövegkiadások és adatbázisok legtöbbször gyakran nem más, mint nyomtatott kiadásokat reprodukáló digitális szöveggyűjtemény, könnyen hozzáférhető és kényelmesen használható elektronikus könyvtár – amint ezt némelyikük neve is jelzi, például *Bibliotheca Augustana*, *Perseus Digital Library*.¹⁸ A *Homer Multitext Project* szerkesztői ellenben határozottan szakítani próbálnak a szövegkiadás hagyományos gyakorlatával „a homérosi epika szöveghagyományának pontosabb vizuális megjelenítése”, valamint az eposzok dinamikus előadás-hagyományának közvetlenebb bemutatása érdekében.¹⁹ A jelenleg még csak kezdeményeiben látható, ám folyamatosan bővülő multitextuális Homéros tehát nem csupán a digitális könyvtár vagy a

szöveggyűjtemény funkcióját tölti be, hanem – a szerkesztők meggyőződése szerint – a modern technika segítségével új esz-közöket és szempontokat adhat a korai görög eposz történeti alakulásának megértéséhez.

A shakespeare-i párhuzam részben itt is tanulságos lehet. Számos dráma eltérő változatokban maradt ránk, s például a *Lear király* szövegénél lehetetlen eldönteni, melyik korai kiadás (az 1608-as kvartó vagy az 1623-as fólió) „autentikusabb”, melyik áll közelebb az eredeti szerzői szándékhoz. A korábbi szöveggondozási gyakorlat a két változathoz egyesített vagy összesített szövegeket (*conflated text*) hozott létre, de az utóbbi évtizedekben divatba jött, hogy a szerkesztők egymás mellett közöljék a kvartó és a fólió szövegét, anélkül hogy bármelyiket privilegizálnák.²⁰ E szerkesztői megoldás szerint a különböző kiadások közötti, sokszor esetleges és a szövegkritikus ízlését tükröző döntés helyett (a *Hamlet* egy korai kiadására hagyományosan „rossz kvartóként” utalnak a Shakespeare-filológusok) az eltéréseket különböző előadásszövegek (*performance text*) lenyomataiként is elgondolhatjuk, melyek alapján fogalmat alkothatunk az Erzsébet-kori színház gazdag kulturális gyakorlatáról.²¹

A multitextuális Homéros szerkesztői hasonlóképpen szembenemennek a klasszika-filológiában hagyományos szövegkiadási gyakorlattal, amikor a „helyes” és „helytelen”, azaz hagyományosan: a főszövegben, illetve a kritikai apparátusban közölt szövegvariánsok helyett a homérosi szöveg „többalakúságára” helyezik a hangsúlyt.²² A shakespeare-i párhuzam azonban csak ennyiben megvilágító erejű, hiszen Dué és Ebbott szerint az Erzsébet-kori drámai művekkel ellentétben a homérosi eposzok nem csupán előadásra, hanem hosszú évszázadok előadás-hagyományában jöttek létre, amit a jelen pillanatban rendelkezésünkre álló korpusz bizonyos mértékben tükröz is.²³ Úgy vélik, a homérosi eposzokat közvetítő középkori kézirat-hagyomány viszonylagos egységessége csupán a véletlen műve, s a rendelkezésünkre álló források, főként az általában „excentrikusnak” bélyegzett hellénisztikus, Ptolemaiosz-kori papiruszleletek alapján megkísérelhetjük rekonstruálni a szöveg egykori többalakúságát. Ez a megközelítés nem azon a feltételezésen alapul, hogy minden szövegvariáns „helyes” lenne, hanem inkább azon, hogy „a homérosi hagyomány különböző pontjain különböző variánsokat tartottak »helyesnek«”, s hogy a kritikai kiadások „pseudo-szinkroniája” helyett egyszerre érdemes megvalósítanunk a szinkron és diakrón szemléletet.²⁴

Mindezekből kiderül, hogy a multitextuális Homéros-kiadás nem merül ki a szöveg „korszerűbb” megjelenítésében, hanem az újszerű digitális forma éppenséggel a homérosi epika keletkezéséről, előadásáról, hagyományozásáról és befogadásáról, azaz magáról a „homérosi kérdésről” vallott sajátos nézetek

függvénye. Az internetes projekt szerkesztői bevallottan „fundamentalisták” az *Ilias* és az *Odysszeia* szájhagyományozó eredetét illetően,²⁵ s mesterükhöz, a Milman Parry és Albert Lord nyomdokain haladó (magyar származású) Gregory Nagyhoz hasonlóan nem egy (vagy több) költő („Homéros” vagy névtelen géniusz[ok]) valamennyi szövegromlást tartalmazó alkotásának, hanem a korai görög epikus előadás-hagyomány lenyomatának tartják az eposzok rendelkezésünkre álló szövegét. Igencsak tanulságos összehasonlítani a szerkesztők alapvetéseit az *Ilias* új Teubner-kiadását jegyző Martin West nézeteivel. Míg West a kiadás előszavában azt állítja, az eposz jelen formájában egy nagy költő (*maximus poeta*) műve – aki ráadásul vélhetőleg írni is tudott –,²⁶ addig Dué és Ebbott, Gregory Nagy nyomán, egy, a Kr. e. 2. évezredtől egészen az alexandriai filológusok működéséig terjedő periódusban, öt különböző történeti fázisban gondolja el a szöveg kialakulását. Természetesen maguk a szerkesztők is előszeretettel definiálják magukat West ellenében: magát a multitextuális kiadás gondolatát is a West-kiadás első kötétéről írt recenziójában fejtette ki először Gregory Nagy.²⁷

Bár a *Homer Multitext Project* ötlete eleve digitális adatbázisként fogalmazódott meg, a vállalkozás egyik első eredménye mégis Dué és Ebbott nyomtatott könyve, a *Dolóneia* újraértelmezése. A könyv fenti vázlatos ismertetésben nem sorolhattuk elő a szerzők által elővezetett összes érvet és eredményt, ahhoz azonban ez az általános áttekintés is elegendő lehet, hogy megmutassa a multitextuális megközelítés erényeit az eposzok problematikus részeinek vagy kevésbé jellegzetes témáinak értelmezésében. Bár a nyomtatott könyv nem igazán alkalmas a homérosi eposzok történeti többalakúságának megjelenítésére, a *Dolóneia* egymás mellett közölt (többé vagy

A lesből támadó Achilleus. Lakóniai feketealakos dinos, Kr. e. 560-540 körül (Párizs, Louvre)

kevésbé töredékes) szövegváltozatai (három korai papiruszlelet és az *Ilias* legkorábbi teljes szövegét tartalmazó *Venetus A* kódex átírata) érdekes, a hagyományos kritikai kiadásokban talán kevésbé nyilvánvaló értelmezési problémákra mutathatnak rá – nem is beszélve a tényről, hogy a kritikai apparátusok bogarászása helyett itt teljes dokumentumokat vehetünk össze. Egyetlen példa: az ének 386. sorában az éjszakára utaló *nykta di'orphnaién* („sűrű sötét éjben”) formulaikus kifejezés helyett egy papiruszon *nykta di'ambroisén* („ambrosziás éjben”) szerepel, s van olyan papiruszlelet is (West 1178), amelyben nem szerepel a sor. Ez utóbbi tényből kiindulva West interpolációnak véli és zárójelbe teszi a sort, Dué és Ebbott azonban Danek és Austin munkáját továbbgondolva rámutat a cselvetés témájához szorosan kapcsolható variáció jelentőségére.²⁸ Az eposzok egyéb helyein a *nykta di'orphnaién* inkább gondterhes éjszakai kalandokban fordul elő, míg a *nykta di'ambroisén* jobbra a nyugalmat hozó éjszakára utal. Az adott helyen a szóban forgó sor eltérő változatai (illetve akár hiánya) alapján elvileg különbözőképpen értelmezhetjük a Dolónhoz intézett odüsszeuszi szózatot, s amennyiben elfogadjuk a szerző- és szerkesztőpáros elméletét az *Ilias* többalakúságáról, azt is elképzelhetjük, hogy ezek a különbségek valaha az *Ilias* előadáshagyományában is megjelentek.

3. Kétségek és kétségtelen eredmények

Érdekes, de talán nem meglepő, mennyire megoszlanak az álláspontok a „legrégibb és legnagyobb” költő (vagy költemény) szövegét illetően. Természetesen a multitextuális megközelítésnek is akad jó pár kritikus, s a projekttel kapcsolatosan megfogalmazott kétségek néha igencsak fontos problémákra mutatnak rá. Sokak szerint kérdéses például, mennyire jelentőségteljesek a különböző variánsokban (avagy: a rekonstruálható többalakúságban) található olvasatok, míg mások a legalapvetőbb szerkesztői elvekben sem értenek egyet. Bár a hosszú

távra tervezett *Homer Multitext Project* még nem „befejezett” (ez a fogalom egyébként is értelmezhetetlen egy folytonosan bővülő digitális felületnél), az már a jelen állapotban is látható, hogy az olvasók egy része számára nem helyettesítheti majd a gyorsan áttekinthető szöveget közlő, hagyományos, papír alapú kritikai kiadásokat (avagy ezek elektronikus változatát). Ezen kívül külön nehézséget jelenthet, hogy a projektgazdának folyamatosan lépést kell tartaniuk a szövegrögzítési és archiválási eljárásokat is befolyásoló technikai változásokkal.²⁹

Tény azonban, hogy a multitextuális kiadás még mostani „kezdetleges” állapotában is értékes segítséget nyújt a homérosi eposzok szövege és korai befogadástörténete iránt érdeklődő olvasóközönségnek. A projekthez szorosan kötődő *Homer and the Papyri* adatbázisban összetetten kereshetünk a szövegvariánsok között, és néhány fontos gyűjteménnyel (például a Biblioteca Marcianával) való együttműködés eredményeképpen jó minőségű színes reprodukciókon böngészhetjük a legtöbb kutató számára eddig legfeljebb faksimilében elérhető középkori kéziratokat (például a *Venetus A* kódexet). A szerkesztők hosszú távon azt tervezik, hogy a rögzített grafikus anyagot hivatkozásokkal látják el – a *Venetus A* esetében ez a *scholionok* új szempontú feldolgozását is jelentené. Ez a munka részben már el is indult, s a szerkesztők blogbejegyzésekben számolnak be a legfrissebb eredményekről – melyeket gyakran egyetemi hallgatók jegyeznek.³⁰ Végül nem elhanyagolható erénye a vállalkozásnak, hogy a szerkesztők gyakran kitekintenek a modern filológiai (vagy akár társadalomtudományi) kutatások eredményeire, maga a „multitext” kifejezés is a provanszál trubadúrlíra szakirodalmából származik.³¹ Az érdeklődés persze kölcsönös, hiszen a modern filológusok számára is hasznosak az új kiadási forma elméleti és gyakorlati eredményei.³² A kibontakozóban lévő projekt tehát lehetővé teszi, hogy – olykor különböző szakterületeken dolgozó – tudósok különböző generációi eredményesen együtt dolgozzanak, s ez már önmagában elismerésre méltó, akármit is gondoljunk a homérosi eposzok eredetéről vagy a szövegkritika feladatáról.

Jegyzetek

A dolgozat írása idején a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásában részesültem.

- 1 A dolgozatban szereplő Homéros-idézeteket Devecseri Gábor fordításában közlöm.
- 2 A *Troilus* és *Cressidáról* lásd Vince 2008.
- 3 Tróilost az *Ilias* csupán egy helyen említi (XXIV. 257); haláláról az antik források szerint a *Kypria* tudósított.
- 4 Erbse 1969–1983, 5: 127.
- 5 Dué–Ebbott 2010.
- 6 „W[est]’s edition may well become the OCT of the next century” (Janko 2000, 4).
- 7 Lásd még West 2001a, 10–11.
- 8 A „téma” kifejezés itt az Albert Lord által használt értelemben értendő („a group of ideas regularly used in telling a tale in the formulaic style of traditional song”), vö. Lord 2000, 68.
- 9 Lásd Diomédés „ökörbőr kucsuját” (X. 257–258), Odysseus „erős nagy borsisakját” (261–262) és Dolón „menyetsisakját” (335) a *Dolóneiában*.
- 10 A *Dolóneiában* Agamemnón (Menelaost féltve) arra biztatja Diomédést, hogy a „legderekbak” közül válasszon társat éjszaki

kai expedíciójára, s Odysseus jelzője a küldetést elfogadó beszéde előtt „sokattürt” (X. 236, 248).

- 11 Lásd Dué–Ebbott 2010, 31–151.
- 12 Lásd pl. Shewan 1911, Danek 1988 stb.
- 13 Lásd pl. Edwards 1985.
- 14 A hipertextről általában lásd a *Helikon* 2004/3. számát.
- 15 A Gregory Crane által „digitális incunabulának” nevezett TLG alapítási éve 1972 (Crane–Seales–Teras 2009), a *Perseus Project* 1987 óta működik. A TLG demó verziójának elérési címe: <http://www.tlg.uci.edu/demoinfo/demo.php>. Itt érdemes megemlíteni a *Bryn Mawr Classical Review*-t is, amely 1990-es alapításával a legkorábbi online folyóiratok egyike.
- 16 Ezek feltérképezéséhez kitűnő kiinduló pont a TLG-t igazgató Maria Pantelia által készített oldal az ókortudósok számára érdekes elektronikus forrásokról: <http://www.tlg.uci.edu/index/resources.html>.
- 17 Bolter 1991. A szövegkritika és a szövegkiadás hagyományos módszereihez lásd West 1999; a különböző szövegkritikai iskolák tömör és hasznos, e dolgozat tárgya felé is kitekintő összefoglalását adja Ritoók 2009, 41–57.

- 18 Ezek között számos Homérosszal kapcsolatos internetes oldal is említhető. A *Chicago Homer* (<http://digital.library.northwestern.edu/homer/>) például könnyen kereshető, a görög szöveget és annak különböző nyelvű fordításait is tartalmazó adatbázis, míg a grenoble-i egyetem *Homerica* projektje (lásd Pataki 2003) elsősorban francia nyelvű forrásokat tartalmaz (<http://homerica.msh-alpes.fr/>).
- 19 „The Homer Multitext of the Center for Hellenic Studies (CHS) in Washington, D.C., seeks to use the advantages of digital editions to give a more accurate visual representation of the textual tradition of Homeric epic than the current use of the printed page does. Most significantly, our digital design is also intended to reveal more readily the oral performance tradition in which the epics were composed, a tradition in which variation from performance to performance was natural and expected” (Dué–Ebbott 2009).
- 20 A Norton-kiadás szerkesztői azonban három *Lear*-szöveget közölnek egymás mellett (a kvartót, a foliót és egy egyesített változatot).
- 21 A *Lear* szövegének problémáival kapcsolatban lásd Taylor–Warren 1983; a *performance text* kifejezést a textualitást meglehetősen tágan értelmező Marco de Marinis által javasolt értelemben használom (de Marinis 1993, 47).
- 22 A „többalakúság” (*multiformity*) kifejezés eredetileg Albert Lord-tól származik (Lord 2000, 100); a kifejezés magyar fordítása Gregory Nagy „A homérosi szöveg és a többalakúság problémája” című tanulmányának Rung Ádám által készített, hamarosan megjelenő fordításából származik, lásd Nagy 2011.
- 23 „But the Shakespeare analogy can only be taken so far. Homeric poetry was not only created *for* performance, it was created *in* performance” (Dué–Ebbott 2010, 160). Lásd még a Gregory Nagy-féle, ún. „evolúciós modellt” a homérosi eposzok szövegének alakulásáról (Nagy 2004, 27; Nagy 2011).
- 24 Lásd Nagy 2010.
- 25 Dué–Ebbott 2010, 14. A homérosi eposzok szájhagyományozó eredetéről általában lásd Ritoók 1973, az ún. „orális elmélet” történeti változásairól lásd Ritoók 2009, 66–75.
- 26 West 1998. West *Iliasszal* kapcsolatos téziseihez lásd még West 2001a és West 2011.
- 27 Nagy 2000. Lásd még West válaszát (West 2001b).
- 28 Dué–Ebbott 2010, 254–256.
- 29 Erről lásd Crane–Seales–Teras 2009 és Gabler 2010.
- 30 Lásd például a 2011. szeptember 7-i blogbejegyzést a *Venetus A*-ban található, a margón számozott hasonlatokról: <http://homermultitext.blogspot.com/2011/09/composition-of-venetus-numbered-similes.html>.
- 31 Lásd Nagy 2010.
- 32 A „multitextualitás” fogalmát a tágabb értelemben vett Homéros-recepció, a Homéros-fordítások, de akár az imitációk szempontjából is értelmezhetjük. Az ilyesfajta „befogadástörténeti multitextualitás” digitális megjelenítése lehetővé tenné például a homérosi toposzok és hasonlatok „leszármazásának” több korszakon, kultúrán és nyelven át való felderítését.

Bibliográfia

- Bolter 1991: Bolter, Jay David, „The Computer, Hypertext, and Classical Studies”: *AJP* 112 (1991/4) 541–545.
- Crane–Seales–Teras 2009: Crane, Gregory – Seales, Brent – Teras, Melissa, „Cyberinfrastructure for Classical Philology”: *DHQ* Winter 2009, <http://digitalhumanities.org/dhq/vol/3/1/000023/000023.html>.
- Danek 1988: Danek, Georg, *Studien zur Dolonie* (Wiener Studien Beiheft 12), Wien, 2009.
- Dué–Ebbott 2009: Dué, Casey – Ebbott, Mary, „Digital Criticism: Editorial Standards for the Homer Multitext”: *DHQ* Winter 2009, <http://digitalhumanities.org/dhq/vol/3/1/000029/000029.html>.
- Dué–Ebbott 2010: Dué, Casey – Ebbott, Mary, *Iliad 10 and the Poetics of Ambush: A Multitext Edition with Essays and Commentary*, Washington, 2010.
- Edwards 1985: Edwards, Anthony T., *Achilles in the Odyssey*, Hain, 1985.
- Erbse 1969–1983: Erbse, Hartmut (szerk.), *Scholia Graeca in Homeri Iliadem I–VI.*, Berlin, 1969–1983.
- Gabler 2010: Gabler, Hans Walter, „Response to Gregory Nagy, *Homer Multitext Project*”: konferenciaelőadás: Online Humanities Scholarship, The Shape of Things to Come, University of Virginia, 2010. 03. 26–28, <http://shapeofthings.org/papers/HGabler.doc>.
- Janko 2000: Janko, Richard, „West’s *Iliad*”: *CR* 50 (2000/1) 1–4.
- Lord 2000: Lord, Albert B., *The Singer of Tales*, Cambridge, MA, 2000.
- de Marinis 1993: Marco de Marinis, *The Semiotics of Performance*, Bloomington, Indiana University Press, 1993.
- Nagy 2000: Nagy, Gregory, Martin West *Ilias*-kiadásának recenziója, *Bryn Mawr Classical Review* 2000. 09. 12., <http://bmcr.brynmawr.edu/2000/2000-09-12.html>.
- Nagy 2004: Nagy, Gregory, *Homer’s Text and Language*, Champaign, University of Illinois Press, 2004.
- Nagy 2010: Nagy, Gregory, „Homer Multitext Project”: konferenciaelőadás: Online Humanities Scholarship, The Shape of Things to Come, University of Virginia, 2010. 03. 26–28, <http://shapeofthings.org/papers/GNagy.doc>.
- Nagy 2011: Nagy, Gregory, „A homérosi szöveg és a többalakúság problémái”: Déri Balázs – Kelemen Pál – Krupp József – Tamás Ábel (szerk.), *Metafilológia I. Szöveg – variáns – kommentár*, Budapest, 2011 (ford. Rung Ádám; megjelenés alatt).
- Pataki 2003: Pataki, Elvira, „Virtuális Homéros”: *Antik Tanulmányok* 47 (2003) 355–360.
- Ritoók 1973: Ritoók, Zsigmond, *A görög énekmondók*, Budapest, 1973.
- Ritoók 2009: Ritoók, Zsigmond, *Vágy, költészet, megismerés: válogatott tanulmányok*, Budapest, 2009.
- Shewan 1911: Shewan, Alexander, *The Lay of Dolon: Homer Iliad X*, London, 1911.
- Taylor–Warren 1983: Taylor, Gary – Warren, Michael (szerk.), *The Division of the Kingdoms: Shakespeare’s Two Versions of King Lear*, Oxford, 1983.
- Vince 2008: Vince, Máté, „»Ringyóért harcol ringyó fia.« A *Troilus és Cressida* és a trójai háború”: *Ókor* 2008/4, 37–44.
- West 1998: West, Martin Litchfield (szerk.), *Homeri Ilias. Recensuit et testimonia congressit MLW. Volumen prius, rhapsodias I–XII continens*, Stuttgart–Leipzig, 1998.
- West 1999: West, Martin Litchfield, *Szövegkritika és szövegkiadás*, ford. Bolonyai Gábor, Budapest, 1999.
- West 2001a: West, Martin Litchfield, *Studies in the Text and Transmission of the Iliad*, München–Leipzig, 2001.
- West 2001b: West, Martin Litchfield, válasz Gregory Nagy recenziójára, *Bryn Mawr Classical Review* 2001. 09. 08., <http://bmcr.brynmawr.edu/2001/2001-09-06.html>.
- West 2011: West, Martin Litchfield, *The Making of the Iliad: Disquisition and Analytical Commentary*, Oxford, 2011.